

Срђа ПАВЛОВИЋ*

ЗАМИШЉАЈУЋИ АМЕРИКУ: ЦРНОГОРСКИ ИСЕЉЕНИЦИ С ПОЧЕТКА ДВАДЕСЕТОГ ВИЈЕКА И ДИСЛОКАЦИЈА ИДЕНТИТЕТА**

*Ево мене и колеџе моџа,
Америко, врайи бар једноџа!*¹

Текст који слиједи је вјежба из мнemoисторије. То је прича о ономе што је запамћено, и прича о имагинацији, али је истовремено и прича о процесу конструкције сјећања. Емпиријски подаци у тексту везани за исељавање Црногораца у Америку крајем деветнаестог и почетком двадесетог вијека и њихов рад у тамошњим рудницима, као и рефлексije на америчко село под именом Угао Павловића (Pavlovic Corner, Michigan), преузете су из разноврсне примарне и секундарне литературе. Остатак текста се бави породичним анегдотама које одсликавају проблематику односа каузалитета између реалности и имагинације, питања социјалног изоловања и самоизоловања црногорских Американаца и аспекта промјенљивих/вишеслојних идентитета.² С обзиром на то да је мој ђед преминуо прије него што сам се ја родио, велики дио овог текста је базиран на његовим причама које су, много година касније, мени

* Аутор је асистент на катедри за историју Алберта Универзитета, Едмонтон.

** Оригинална верзија овог рада на енглеском језику, под насловом "Swimming to Pavlovic's Corner: Imagining America in the Early 20th Century Montenegro or The Role of My Family in American History", појавиће се током 2003. године у књизи *Ports of Call: Central European and North American Culture/s in Motion*, у издању Peter Lang Publishing.

¹ Овом пјесмом је почињала позоришна представа "Исаило, ја сам Тата. Тата, ја сам Исаило". Представа је играна на некада популарном *Фестивалу југословенског алијернајивног шеејира* (ФЈАТ) у Подгорици, крајем 1980-тих.

² Важно је напоменути да однос између 'реалног' и 'имагинарног' не мора увијек подразумијевати јасно одређену дистинкцију између двије супротности. Штавише, у процесу прилагођавања на одређене социјалне ситуације, оно што је индуцирано као сегмент имагинарног временом постаје дио реалности - животне свакодневице - која, потом, дефинише однос према окружењу и постаје интегрални дио индивидуалног / колективног идентитета.

препричане. У форми у којој су анализирани у овом тексту, оне су репрезентација сјећања просијаних кроз временско, социјално и културно решето двије генерације. Та сјећања су постала палимпсест који замагљује оригинално ауторство и потискује га на маргину. Ове приче су, у одређеном смислу, сјећање о сјећањима. Имајући то на уму, могло би се рећи да је моје враћање у прошлост, у ствари, покушај да се изнова успостави темпорални континуитет породичне историје како би се стабилизовао сопствени дислоцирани идентитет. Приче о животу и искуствима црногорских радника у Америци, које чине суштину овог текста, не треба да буду схваћене као апсолутно валидни историјски докази. Њихова фактографска вриједност је секундарног карактера. Овај текст нема претензија да излаже историјску фактографију стандардног профила, већ се интересује за процес фикционализације исељеничке реалности као методолошки оквир за конструкцију *друџоџ*. Оно што је од примарног значаја јесте форма у којој су приче сачуване и одабир мотива који су се у њима задржали до данас. Оне служе не само као анегдоте из живота наших радника у Америци с почетка двадесетог вијека, већ и као илустрација њихове перцепције Америке. Осим тога, ове приче су захваћан материјал за анализу процеса конструкције-реконструкције идентитета и дефинисања категорије *друџоџ*, па аспекти конкретних индивидуалних искустава треба да буду посматрани као типске ситуације, прије него ли доживљаји одређених особа. Мислим да се са знатном дозом сигурности може рећи да предстојећа анализа социјалних ситуација које су кондензоване у причама црногорских Американаца назначавала генерални оквир у којем су мој ђед и многи његови савременици сагледавали сопствене животе и размишљали о Америци.

Сан о Златној планини: Разлози за исељавање у Америку

*Проклеџа је Америка и златно шћо сја,
Шћа ће мени швоја слика, када оца немам ја!*³

Од касних 1890тих година, па до 1925 године, већина новопридошлица у Сједињене Америчке Државе били су поријеклом из Источне и Југоисточне Европе. Током првих деценија двадесетог вијека, становници ових европских регија су чинили више од 70 процената свих досељеника у Америку. Домаћи и страни извори нам говоре да је главни разлог за долазак на сјеверноамерички континент био економског карактера. Економску мотивисаност као основни разлог пловидбе преко океана потврђује и чињеница да су варијације у економским условима у Сједињеним Америчким Државама директно утицале на број уселјеника.⁴ Јужнословенски имигранти су почели долазити у Америку у већем броју тек током

³ Ромска фолк пјесма. Музичка обрада: Џеј Рамадановски.

⁴ G.G. Govorchin наглашава да је "привлачност" слике економског благостања у САД била много јачи фактор одлучивања за потенцијалне уселјенике, него што су то били лоши услови живота у земљама из којих су долазили. Gerald Gilbert Govorchin, *Americans from Yugoslavia* (University of Florida Press: Gainesville, 1961), стр. 3.

друге половине деветнаестог вијека. Људи са Балкана су путовали у САД како би нашли посао и, по могућности, дошли у посјед плодне земље. Њихов примарни мотив је био побољшање свога лошег материјалног статуса.⁵ Крајем деветнаестог вијека, највећи дио плодне земље је већ био заузет, али су индустријска експанзија у САД и потреба за јефтином радном снагом били нови подстицај усељеницима из Источне, Јужне и Централне Европе. Овај други талас усељеника који је био привучен обећањима индустријализованог друштва, знатно се разликовао од првог таласа с почетка деветнаестог вијека. Иако су потенцијално високе зараде и даље биле покретачки мотив читавог процеса, чини се да је нови иммигрант имао на уму другачију стратегију и да је, у коначној анализи, видио Америку другачијим очима. Може се рећи да је он размишљао о Америци као финансијски исплативом али привременом ријешењу. То је било мјесто гдје је требало отићи, радити много и зарадити довољно, али то није обавезно било и мјесто гдје треба трошити зарађени новац. У својој књизи о Словенима у Америци, Emily G. Balch је дефинисала основну карактеристику "нових" усељеника: "Они не долазе са намјером да запосједну фарме и да се ту настане, већ се надају да ће зарадити новац, како би га послали својим кућама, пошто планирају да се тамо врате."⁶ Ова промјена је забиљежена и у извјештају америчке Комисије за усељавање 1911. године. Овај извјештај указује на јасну разлику између "стarih" досељеника (рани деветнаести вијек) који су намјеравали да се стално населе у Америци, и "нових" досељеника (прве деценије двадесетог вијека) који су планирали повратак у своје земље након што зараде довољно новца.⁷ Наравно, било је много изузетака од овог правила и многи досељеници су остајали да живе у Америци, формирали породице и никада се нијесу вратили да стално живе у земљама из којих су дошли.

Они који су се раније доселили у САД представљали су значајан фактор у успостављању континуитета досељавања. Њихови рођаци у Европи су имали основне информације (преко писама црногорских Американаца) о стању америчке економије, могућностима запошљавања и висинама зарада.⁸ Даљи подстрек иселљавању давали су власници разних америчких рудника и паробродских компанија. Чини се да су рударске компаније подржавале досељавање јефтине радне снаге из Источне и Јужне Европе и због тога што су њихови власници жељели да елиминишу

⁵ Branko Lazarevitch, "The Present Outlook for Immigration from Yugoslavia," *Proceedings of the National Conference of Social Work, 48th Annual Session* (Chicago: University of Chicago Press, 1921), стр. 460.

⁶ Emily Greene Balch, *Our Slavic Fellow Citizens* (New York: Charities Publication Committee, 1910), стр. 238. Превод: С. Павловић. Уколико није другачије назначено, сви преводи са енглеског језика су моји.

⁷ У фебруару 1907. године, амерички Конгрес је оформио *United States Immigration Commission* која је водила брижљиву евиденцију о свим аспектима политике усељавања у САД. Види: G.G. Govorchin, *Americans from Yugoslavia*, стр. 10.

⁸ "Чланови Комисије су регистровани честе изјаве о томе да су писма оних који су одселили за Америку ишла од руке до руке, док их скоро сви чланови породице и пријатељи нијесу прочитали." *United States Immigration Commission: Emigration Conditions in Europe* (Washington, DC., 1911). Такође види: G.G. Govorchin, *Ибидем*, стр. 19.

честе проблеме које су имали са ирским рударима. Власници рудника и фабрика су виђели Јужне Словене не само као јефтину радну снагу већ и као штрајкбрехере.⁹ Дакле, економски фактор је био основни мотив који је, на различитим нивоима, утицао на обје групе: досељенике и послодавце. Представници бродарских компанија су имали канцеларије у скоро свим земаљама Европе из којих се становништво исељавало у Америку. Они су огласавали своје услуге у многим листовима из тог периода. Неколико представника је имало своје канцеларије у Загребу и Дубровнику. У издању календара *Србобран* за 1907. годину они су оглашавали услуге компанија као што су *Hamburg-America*, *F. Missler Bremen*, *Red Star Line*, *Holland-America*, *Austro-America*, и *Compagnie Generale Transatlantique*. Судаћи по распореду пловидбе њихових пароброда (од два до три пута недјељно) може се претпоставити да је велики број људи са простора Балкана одлазио на рад у Америку. Ове компаније су рекламирале и своје руте за Аустралију, Јужну Америку и Африку.¹⁰

Црногорци у Америци

*Америко замљо кleyиа,
По шеби ми драги шейиа.*¹¹

Могло би се рећи да је једна од константи црногорске историје била економска несигурност и недостатак обрадиве земље. Током касног осамнаестог и раног деветнаестог вијека, просјечна жетва у Црној Гори је доносила довољно да прехрани просјечну породицу током шест до осам мјесеци. Стога су многи становници Црне Горе ишли у потрагу за зарадом у иностранство.¹²

Судаћи по подацима сачуваним у цетињским архивима, први Црногорац је отишао за Америку током 1881. године.¹³ За разлику од наших извора, примарна и секундарна литература на енглеском језику и статистички подаци америчких институција датирају прве црногорске досељенике много раније. Архивска грађа на енглеском језику помиње Црногорце у Калифорнији током 1850. године.¹⁴ Они су тамо долазили као

⁹ G.G. Govorchin, *Americans from Yugoslavia*, str. 21. E.G. Balch, *Our Slavic Fellow Citizens*, стр. 237.

¹⁰ *Србобран: Српски народни календар*, приредили Светозар Прибићевић и Јован Бањанин (Загреб, 1907), стр. 1; стр. 45-46. Такође види: Ђорђевић Ђоко Пејовић, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку* (Титоград: Историски Институт Црне Горе, 1962), стр. 381-388.

¹¹ Фолк пјесма из сјеверне Црне Горе.

¹² Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Књ. 1 (Београд, 1922), стр. 165.

¹³ Ђорђевић Ђоко Пејовић цитира архивске списе, по којима је први Црногорац отишао из Теклића за Хјустон (Тексас) током 1881 године. Види: Ђорђевић Ђ. Пејовић, *Исељавање Црногораца*, стр. 383. Такође види: Државни музеј Цетиње, *Приновљени ситици* (1881), Фасцикла бр. 169. Недостатак црногорске архивске грађе о ранијим исељеницима надомјештен је обимном грађом која се налази у америчким архивима.

¹⁴ "Цон Лазаревић, рођен у Црној Гори, дошао је у Лос Анђелес крајем 1850 године. Током 1869. године он је у Лос Анђелесу добио држављанство. Зна се да је у Ка-

морнари и трговци. Након доласка у Америку, ови рани досељеници су били називани заједничким именом, Словени (*Slavonians*) упркос чињеници да је велики број себе јасно идентификовао или као Црногорце, или као Бокеле. Америчка употреба термина *Slavonians* за све досељенике са Балкана била је, врло вјероватно, резултат лошег познавања географије. Логично је претпоставити да генерална популација у Америци током средине деветнаестог вијека није знала за Црну Гору, али је била релативно добро информисана о значењу термина Словен.¹⁵ И поред овакве генерализације и чињенице да су неки од црногорских досељеника у Сједињене Америчке Државе себе идентификовали као Србе, преглед спискова личних имена и презимена усељеника јасно показује да су они дошли или из Црне Горе или из Боке.¹⁶ Од 1850 године надаље, број исељеника из Црне Горе за Америку је био у сталном порасту. Судећи по подацима које нуди Ђорђевић Ђоко Пејовић, у периоду између 1. септембра и 31. новембра 1903 године, црногорске власти су издале 10.620 пасоша особама које су жељеле да оду у Америку. Имајући у виду да је Црна Гора тада имала нешто преко 200.000 становника, број издатих пасоша нам говори да је скоро 5% становништва било у покрету.¹⁷

Током 1850тих, 1860тих и 1870тих, Црногорци су се могли наћи у скоро сваком граду америчког запада у којем се налазио рудник злата или сребра. Многи од њих су били власници кафана и хотела. Adam S. Eterovich каже да је Будванин Марко Медин је био један од првих јужно-словенских досељеника на територији Неваде у периоду откривања сребра, током 1860-тих и 1870тих година.¹⁸ Између 1850. и 1900. досељеници са Балкана, укључујући и оне из Црне Горе, су били власници преко стотину ресторана и хотела у Сан Франциску.¹⁹ У Сан Франциску је 1864 године основана *Грчко-руско-словенска православна црква*. Упркос оваквом називу, већина чланова Црквеног одбора и његов потпредседник су били из Црне Горе и Боке.²⁰ У првој деценији двадесетог вијека почео

лифорнију дошао током 1850. и може се претпоставити да је окушао срећу у рудницама злата прије него што је дошао у Лос Анђелес." Adam S. Eterovich, *Yugoslav Survey of California, Nevada, Arizona and the South, 1800-1900*, Paper read at the World Conference on Records at Salt Lake City, Utah, August 5-8, 1969 (R&E Research Associates: San Francisco, 1971), стр. 61-62.

¹⁵ Adam S. Eterovich, Ибидем, стр. 63.

¹⁶ У контексту овог рада нагласак је стављен на географску припадност исељеника, док је питање њиховог самоидентификовања секундарног карактера. Презимена наших исељеника која се могу наћи у америчким статистичким књигама с почетка двадесетог вијека, као што су Баровић, Лазаревић, Орловић, Милић, Милатовић, Греговић, Павловић, Зарубица, Јововић, Мартиновић, Марковић, Медин, Милиновић и Радовић, јасно одређују Црну Гору или Боку као полазну тачку на путу за Америку. Види: Adam S. Eterovich, *Yugoslav Survey*, стр. 42-45.

¹⁷ Судећи по попису из 1909 године, Црна Гора је имала 220.000 становника. Државни архив Цетиње, *Сјатајисџичке Биљешке 1914*.

¹⁸ Период откривања сребра у Невади је познат под називом *Great Silver Boom*. Adam S. Eterovich, *Yugoslav Survey*, стр. 86-89.

¹⁹ Током 1871. године Nikola Barovich (Никола Баровић) је био власник ресторана и кафана у Остину (Невада), док је Andrew Milatovich (Андрија Милатовић) из Вирџинија Ситија (Невада) био власник продавнице и подрума пића. Види: "Pacific Coast Business Directory for 1871," Adam S. Eterovich, Ибидем, стр. 21-23.

се мијењати профил црногорских досељеника у Америку. Све више жена и дјеце је паробродима долазило на острво Елис у Њујорку (Ellis Island). Њихови мужеви, који су тамо стигли неколико година раније, сада су били у могућности да плате путне трошкове својим породицама.²¹ Пред почетак Првог свјетског рата говорило се о неких 20.000 Црногораца који живе у Америци.²² Групе од 20 до 50 досељеника из Црне Горе су се настањивале у разним градовима, као што су Портланд (Орегон), Минеаполис (Минесота), Сан Франциско и Лос Анђелес (Калифорнија), Чикаго (Илиноис), Бјут (Монтана), Канзас Сити (Мисури), Вирџинија Сити (Невада) и Галвестон (Тексас).²³ Они који су прије поласка за Америку потписали уговоре о запошљењу, по доласку су слани у угљенокопе Пенсилваније и Западне Вирџиније, док су други одлазили ка рудницима бакра и гвожђа у Колораду и Сјеверном Мичигену, или ка многобројним фабрикама у Чикагу. Већина ових досељеника је становала у групама и у насељима која су градила фабрике или рударске компаније и куповала све животне потрепштине у фабричким продавницама, по изузетно високим цијенама. Други досељеници, који нијесу имали уговоре о запошљењу, налазили су посао у многим градовима Америке, тако да наилазимо на податке о Црногорцима који раде у Њујорку као лучки радници. Након неколико година проведених на доковима Њујорка, многи од њих су се пресељавали у западне крајеве Сједињених Америчких Држава.

Угао Павловића: Колико је Америка заиста била издашна?

*Америка, што је рад и зној.
То није Холивуд и Френки бој.*²⁴

Угао Павловића (Pavlovic Corner) је сеоце које се налази неких стотинак километара југоисточно од Траверс Ситија (Traverse City) у

²⁰ Црквени одбор су чинили: Никола Дабовић, John Franeta, Лука Зеновић, Саво Мартиновић, Edward и Божо Радовић, као и Петар Вукановић. Adam S. Eterovich, Ибидем, стр. 49.

²¹ Судаћи по документима Аустријскоугарског посланства на Цетињу, књаз Никола Петровић је био против иселавања ожењених мушкараца. Државни архив Цетиње, *Аустро-Угарско посланство*, Фасцикла бр. 61. Документ бр. 10. Цетиње, 10. децембар, 1904.

²² Државни архив Цетиње, *Аустроугарско посланство*, Фасцикла бр. 79.1. Документ бр. 2-3 (1914). Такође види: Ст. Даниловић, "Нешто о Иселању Црногораца," *Банкарство*, Бр. 5 (1926), стр. 227-229. Интересантно је напоменути да постоји знатна разлика у процјени броја Црногораца у Америци, између домаћих извора и оних на америчком континенту. Судаћи по неким секундарним изворима на енглеском језику, америчке власти с почетка двадесетог вијека наводе да у САД живи само 3.961 особа из Црне Горе. Иван Младинео, *Југословени у Сједињеним Државама Америке* (New York, 1925), стр. 3. Надаље, извори дају различите податке о броју црногорских досељеника у Америку током 1910. године. Запажа се да извори настали у Аустро-Угарској и, генерално посматрано, они настали ван Црне Горе, оперишу са мањим цифрама од извора насталих у Црној Гори и Србији. Види: Андрија Јовићевић, *Ријечка нахија у Црној Гори* (Београд, 1910), стр. 771.

²³ Ђорђевић Б. Пејовић, *Иселавање Црногораца*, стр. 380.

²⁴ Рок група *Азра* и Бранимир Штулић-Џони, "Пий и што је Америка".

америчкој држави Мичиген. Често сам се питао зашто би неко дао такво име једном америчком селу, ако у њему није никада живио нити један Павловић? Понекад ме развесели помисао да је ово мјесто названо по мом ђеду. Можда је он тамо имао породицу? Можда је био власник тамошње земље, а да то није испричао својој фамилији у Црној Гори? Напокон, он је живио у Америци дуго времена, па списак могућности може ићи до у недоглед.

Мада и ја сада живим релативно близу Сједињених Америчких Држава, никада нијесам имао жарку жељу да путујем кроз ту земљу. Никада ме није узбуђивао цвркулт зелених долара и никада нијесам желио да бацим поглед на констелацију *milkshake*-а. Ипак, након што сам на мапи открио малену тачку која носи моје породично име, намах сам добио омиљену дестинацију у Америци. Моја размишљања о јужном сусједу су се у трену измијенила, и његова масивна и пријетећа сјенка је, наједном, постала мање хладна. Америка се, за мене, претворила у простор који је обиљежен стопама мог ђеда. Тамо сам нашао трагове сопственог присуства, па ме је то сазнање навело да о својем ђеду размишљам на другачији начин.

Оно што ме је фасцинирало јесте персонализација простора. Ђедова "трампа" завичаја за материјално богатство - његов уговор са Америком - су заиста оставили трагове на овом континенту. За мене је он престао да буде један од безимених и безличних црногорских привремених радника у Америци. Престао је да буде само један од многих уморних рудара који су, на крају сваке смјене, кријући трљали своју ознојену косу златном прашином. Престао је бити само један од оних повратника из Америке који су, након година проведених у мраку рударског окна, доносили у Црну Гору мале вреће златне прашине и сликио-туберкулозу. Снажан и дубок кашаљ је често прекидао њихове приче о егзотичном Дивљем Западу и снијежној Аљасци, попут болног подсјећања на фаустовски уговор који су потписали неколико деценија раније. У мојим сјећањима он је постао прави досељеник у Америку: особа чије је присуство био примијећено и упамћено не само у његовој родној Црној Гори, већ и на другој страни океана.

У љето 1911. године, група црногорских шумских радника је завршавала радни дан на падинама планине Худ (Mount Hood), неких шездесетак километара источно од Портланда (Орегон). Био је то тежак посао у тешким условима, и они су знали тачан број удараца сјекиром који је довољан да се заради дневница од једног долара и пет центи. Преморени, лагано су паковали своје ствари и спремали се за повратак у раднички камп.

"Проклети комарци! Крвопије! Данас су ме појели живог!" жалио се амерички вођа смјене. "Како ви зовете ове ђаволе на вашем језику?"

"Код нас их зовемо Годијељи." одговорио је мој ђед са осмијехом.

Годијељи су малено село у сјеверној Црној Гори, недалеко од села у коме је рођен мој ђед. Годијељи су такође били родно мјесто једног од шумских радника у групи.

"Годијељи, кажеш! Проклети били! Мрзим их из дна душе! Малена, погана копилад!"

Анегдота даље каже да је радник из Годијеља био пријеке нарави. Иако није знао енглески језик, ипак је схватио да се прича о његовом родном селу и да вођа смјене жестоко псује и вријеђа. Будући пријеке нарави, он је започео свађу коју је окончао тако што је завитлао сјекиру и на мјесту убио вођу смјене. Умјесто да се врати у радни логор, мој ђед је са неколицином радника одвео, још увијек љутитог земљака, право у Портланд. Бојали су се да полиција не сазна за убиство и тражили су начин да сакрију кривца. Сакупили су нешто новца, и у Портланду подмитили власницу локалне јавне куће да се побрине за бјегунца. Прича се да је она заиста водила рачуна о њему. Десетак мјесеци касније, мој ђед је отишао да посјети свог сународника и био је изненађен када је угледао уредног, лијепо обученог и ухрањеног човјека који није желио да се врати на посао шумског радника јер је нашао много профитабилнију професију. Судећи по причи, бјегунац је био у љубавној вези са својом чуварком и радио као шеф обезбјеђења за неколико њених пословних објеката у Портланду. Вратио је новчани дуг својим земљацима, одмахнуо руком на све позиве да им се придружи и, скоро пјевушећи рекао: "Слатка, слатка Америка!"

Приче о животу и раду Црногораца у Америци, које су допрле до мене биле су романтична сјећања на дане напорног рада у средини коју наши људи нијесу добро познавали. Лица из ових прича би се изнебуха појавили пред слушаоцима, као особе које се хитро и без најаве усправљају иза огромне баријере ненаписаног. Њихове приче о годинама путовања и тешког рада звучале су као историја заборављеног. Говорили су ми да је сваки од ових приповиједача био толико занесен сопственим причама тако да је изгледало као да са сваком изговореном реченицом лагано плови назад у свој други завичај. Они би често завршавали своја казивања озбиљним констатацијама: "Америка је огромна. Америка је богата и брутална. Америка може бити дарежљива, али не заборавља гријехове."

Приче мог ђеда, као и приче свих исељеника широм свијета, носиле су у себи снажан печат личне везе између приповједача и простора/мјеста. Чини се да се овдје, у одређеној мјери, радило о вишеслојном односу према простору/држави који је, у једној равни, бивао конструисан и функционисао на начин на који се успостављају односи са другим људским бићем. Црногорски исељеници су долазили у Америку са неколико долара у џепу, без знања језика или потпунијег познавања обичаја и начина живота у новој земљи. Ови недостаци су производили осјећања несигурности и отуђења. Како би се одбранили од ових негативних емоција и очували комадиће прошлих живота, исељеници су формирали мање и релативно хомогене јединице (колоније) у појединим секцијама америчких урбаних центара. Највећи дио слободног времена проводили су у друштву својих сународника. Осим елемента персонализације простора, ово формирање хомогених заједница је представљало други слој у комплексу односа на релацији досељеник-ново окружење. То је било успостављање неопходне мимикрије кроз коју се појединац стабилизује у непознатом географском и културном окружењу. У оквиру тако дефи-

нисаног "приватног завичаја", досељеници су покушавали да изнова креирају прошле животе и да их живе у складу са обичајима из старог краја. Ипак, они нијесу били у стању да се потпуно "заштите" од спољашнег свијета, па су амерички утицају стално пролазили кроз ову танку заштитну опну имагинарног завичаја.²⁵ Пошто су били у сталном међусобном контакту, већина црногорских досељеника није имала много шанси да добро овладају енглеским језиком и да се тако покушају лакше и брже интегрисати у нову средину. У већини случајева, матерњи језик никада није бивао сасвим научен и усвојен као форма комуникације.²⁶ Као и друге досељеничке групе у Америци, и Црногорци су прибјегавали необичној пракси словенизирања енглеских ријечи и фраза. Позајмили би енглеску ријеч, а потом је удјенули у сопствени језик на фонетски најприхватљивији начин. Ово је разлог што су се они возили *ферибојом* (Ferry Boat) са острва Елис и што су узимали *џакси* (taxi/такси) или *субвеј* (subway/подземна железница) за путовање кроз Њујорк. За ручак су обично јели *сендвич* (sandwich/сендвич), *кек* (cake/колач) или *ајс крим* (ice cream/сладолед). Током викенда би одлазили на *бесбол* утакмице (baseball game/ безбол утакмица) или на *фудбол ѓем* (football game/фудбалска утакмица). Потом су ишли да виде *мувиз* (movies/филмови) или да узму учешће у *денсу* (dance/плес).²⁷

Исељеничке приче наших Американаца с почетка двадесетог вијека у себи такође садрже и неизговорени елемент страха. Овај сентимент подсећа на бајколику верзију страха од опасне звијери која може сурово казнити, али и богато наградити напоре појединца. Лајтмотив сваке од исељеничких прича коју сам ја имао прилике да чујем јесте спознаја неминовности трампе: снага, младост и животна виталност исељеника, у замјену за новац и друштвени престиж по повратку кући. У Црној Гори су имали обичај да кажу да су исељеници замијенили златни живот за неколико златних зуба. Детаљи о тешком животу исељеника у САД с почетка двадесетог вијека могу се наћи у многим популарним пјесмама из тог периода. Доминирају теме чежње за вољеном особом или

²⁵ О конкретним примјерима формирања хомогених заједница јужнословенских досељеника у Америци, види: G.G. Govorchin, *Americans from Yugoslavia*, стр. 180-188.

²⁶ Важно је напоменути да је ниво знања енглеског језика међу црногорским досељеницима зависио у великој мјери од личних афинитета и од могућности које су им пружали послови којима су се бавили. У зависности од врсте посла којим су се бавили и социјалног окружења у којем су се налазили, знање језика црногорских досељеника у Америци је варирано од веома ниског, до високог нивоа.

²⁷ Практика прилагођавања енглеских ријечи матерњем језику је карактеристична за сваку дијаспору која је дио енглеског говорног подручја. Ова пракса је присутна и међу савременим досељеницима са Балкана на сјеверноамерички континент. Попут њихових претходника с почетка двадесетог вијека, модерни црногорски Американци и Канађани словенизују енглеске ријечи и фразе, па су лингвистички хибридни попут *бодериџи* (to bother someone/досађивати некоме), *њоркаџи* (to work/радити, бити запошљен), *драјваџи* (to drive/возити аутомобил), *чекираџи* (to check something out/провјеравати), *иџи* у *шоџинџ* (shopping/куповина), *сџириџа* (street/улица), *џирок* (truck/камион), *боџи* (boat/чамац) и слично, постали дио свакодневног вокабулара савремених црногорских исељеника.

чланом породице. Ова осјећања су увијена у приче о бројним опасности-ма везаним за рад у руднику или у шумама Орегона. Константа у скоро свакој од поетских интерпретација јесте окривљавање Америке за тежак животни избор: одлазак преко океана. Занимљиво је да су мотиви рада у Америци и чежња за далеком драгом особом присутни и у савременој популарној култури наших простора. Од рок група, па до турбо-фолка, мотиви одласка "преко мора" на зараду су се задржали као снажне слике индивидуалне дислокације и као илустрација непожељног ремећења имагинарне завичајне идиле.

My Name Is Mitar : Архетип дислокације²⁸

Многи повратници из Америке су собом доносили знатне суме новца (знатне за тадашње црногорске прилике) којим су куповали нове, или реновирали старе куће, отварали ресторани и куповали имања. Ове активности су биле најочигледније манифестације њиховог "успјеха" у далекој земљи.²⁹ Уз све то, ишао је нови социјални статус. Чињеница да су они искусили нове ствари и постали свјесни разлика у виђењу свијета и живота, као и чињеница да су показали способност да се прилагоде страном окружењу, позиционирала их је на другачију социјалну лествицу у домаћем окружењу. Многи од Црногораца који су се током првих деценија двадесетог вијека вратили из Америке бивали су виђени од својих комшија и суграђана као особе које су искусиле нешто ново и непознато.

Персонализација америчког простора и мимикрија формирања заједница у Америци, као модели одржавања традиционалних вриједности, извиру из сваке од исељеничких прича. Ова два елемента су имала двоструки ефекат на њихове сусједи и рођаци у Црној Гори. Прво, за већину становништва које је остало у селима, ови повратници, са својим радио апаратима и западњачким одијелима, били су епитомизација Америке, њеног начина живота, њене модерне структуре и њених културних садржаја. Друго, чињеница да су они посједовали искуство функционисања у страном окружењу и преживјели да о томе причају, обезбиједила је повратницима високу позицију на друштвеној скали. Поред тога, неки од њих су говорили енглески језик релативно добро, што је додатно изостравало њихов социјални профил. Док су рођацима и комшијама пре-

²⁸ Термин 'дислокација' користим као релативно пригодан превод енглеске ријечи 'displacement'. Свјестан сам да је деценију дуг боравак изван оквира матерњег језика неоспорно лимитирао мој вокабулар. Ова чињеница још више актуелизује и персонализује већ поменути тему лингвистичких хибрида и даје јој савремене оквире. Ако се за тренутак вратимо на уводни параграф, могло би се рећи да је овај текст, у ствари, модерна исељеничка анализа исељеничких сјећања с краја деветнаестог и с почетка двадесетог вијека, и мој узалудни покушај да потврдим валидност основне матрице сопственог дислоцираног идентитета. Оно што овај текст засигурно потврђује јесте управо дислоцираност личног идентитета.

²⁹ Треба нагласити да нијесу сви повратници из Сједињених Америчких Држава доијели велике суме новца. Било је много оних који су зарађени новац потрошили на плаћање ранијих дугова и хипотека на куће и имања.

причавали своје "американске приче", чини се да су ови повратници искорачавали изван оквира личних и локалних идентитета и привремено преузимали идентитете простора које су насељавали током прошлих живота преко океана: идентитете шумских радника, рудара и трагача за златом. За вријеме потребно да се исприча доживљај са другог континента, они су насељавали оквире прошлих сјећања и прошлих идентитета и путовали кроз далеке предјеле непознате земље. Никола би постајао Nick, Иван би постајао John, а Милосав би постајао Mike, док би Павлово мјесто заузимао Paul. Они би причали о њиховом *хард леббер* (hard labor/ тежак рад) у *мајнс* (mines/рудници), и о њиховим *пејчеки* (paychecks/ плата) и *јунија миџинг* (union meeting/ састанак уније/синдиката). Ове периодичне трансформације, знање страног језика и често коришћење америчких референци које нијесу биле познате локалном становништву, позиционирало је повратнике на сасвим другачији ниво од њихових сународника. Они су били способни да функционишу у "два различита свијета" и били су виђени као особе које бивствују на размеђу "имагинарног" (сјећања и подсјећања на живот у Америци) и "реалног" (животне свакодневице у црногорском селу или граду). Они су насељавали нејасно дефинисане међупросторе идентитета и живјели у међувремену.

У Црној Гори с почетка двадесетог вијека Америка је била изједначавана са богатством, друштвеним престижом и промјеном дискурса. Велики број црногорских Американаца је инсистирао на образовању дјеце и у ту сврху су слали новчане прилоге за изградњу школа у њиховим селима.³⁰ У Црној Гори су се повратници из САД лако препознавали. Постојало је неколико важних сигнификатора који су их, на нивоу визуелног, одвајали од њихових суграђана. Важило је неписано правило да је свако ко се вратио са рада у Америци морао посједовати неколико јасних ознака боравка у другој средини. Ови предмети су, истовремено, наглашавали америчански "успјех" одређене особе. У највећем броју случајева, радило се о одијелима западњачког кроја, модерним ципелама, златном прстену, новом коњу и незаобилазном златном џепном сату. Ови предмети су били доказни материјал о сусрету са западном/модерном средином и културом и означавали су добро материјално стање власника. Имати у власништву ове предмете било је питање части читавих породица, па је наглашени друштвени притисак да се сигнификатори Америке набаве по сваку цијену често резултирао хуморним ситуацијама.

Чини се да је нарастајући друштвени притисак да се на неки начин достигну или чак престигну успјеси црногорских Американаца (било да су они били стварни или измишљени) био основни мотив што су појединци измишљали свој "пут у Америку". Један од таквих људи је био Митар, ђедов комшија.³¹ Судећи по сеоском приповиједању, приче о ширини и богатству америчких прерија, као и јавно показивање америчан-

³⁰ Велики број црногорских исељеника у Америку су током 1907. и 1908. године слали новчане прилоге за грађу школа у својим родним селима. *Слободна ријеч* (Подгорица, 1907), стр. 14. Такође види: *Глас Црногорца* (Цетиње, 1908), стр. 1.

³¹ Иако је прича која слиједи базирана на стварном догађају, лично име Митар је фиктивно и не односи се на одређену особу.

ских сигнификатора о сваком пазарном дану, понукале су Митра да изјави како он није ништа гори од других, и како ће и он отићи у ту "њихову Америку". Његова породица је успјела да сакупи довољно средстава да се покрију трошкови путовања, па се и Митар запутио "у свијет". Двије-три недјеље касније, он се кришом вратио у село и признао својим укућанима да није имао храбрости да оде. Све вријеме је провео у оближњој планини, док му није нестало хране. Митар је свој повратак објаснио комшијама тако што је рекао да му се живот у Америци није допао. Како би се избјегла брука, породица је изнова позајмила новац да би Митру купила ознаке Американца: коња и златни џепни сат. Но, прича о Митровом "путовању у Америку" се убрзо прочула по селу. Оно што је, између осталог, одало Митрову тајну била је и чињеница да он није знао како да "чита" златни џепни сат, с обзиром на то да су његов дан, радни ритам, и животни циклус функционисали на основу положаја сунца. Селоска дјеца су брзо схватила о чему се ради, па су користила сваку прилику да питају невиним гласом: "Колико је сати, чика Митре?" Он би тада, театралним покретом извукао сат, устао, искорачио преко прага своје колибе, погледао у небо и ауторитативно одговорио: "Сад ће подне!"

Прича о "џепном сату" је интересантна на много нивоа и може бити интерпретирана на различите начине, па је моје тумачење само једно у низу могућих. Чини ми се да је Митрова авантура првенствено значајна за правилно позиционирање искуства и перцепције Америке у тадашње црногорске социјалне и културне оквире. Централни мотив не мора обавезно бити "одлазак" у Америку, већ то може бити и јасно дефинисана фундаментална разлика између Америке и Црне Горе. То је разлика у схватањима концепта времена.³² Без обзира колико је златни џепни сат био квалитетан, и без обзира колико тачно је показивао вријеме, особа која је читав свој живот провела у родном селу у Црној Гори није била способна да га искористи. Сат је показивао америчко вријеме - вријеме модерног доба - док је Митар насељавао географске и културне просторе предмодерности и живио у оквирима цикличног концепта времена. Његова прича може бити интерпретирана и као алегорија, чија је намјера да покаже колико су важности Црногорци поклањали друштвеном положају и престижу. Митар је постао власник ознака "успијења" и "богатства", и то је урадио без обзира на цијену коју касније може/мора да плати. Осим тога, ова прича је истовремено и прича о односу између личног идентитета и друштвеног престижа, гдје жеља за постизањем друштвеног престижа дјелимично маргинализује постојећи идентитет и дефинише оквире новог идентитета. Зарад честитки на "кратком", али очигледно "успјешном" боравку у Америци, Митар пристаје да искорачи из оквира свог личног идентитета и да, макар на трен, буде неко други. Ово је примјер како конструисани дискурс жеље за остварењем високо позиционираног социјалног статуса неминовно де-

³² О проблематици цикличног и линеарног концепта времена види: Срђа Павловић, "О припадности или историја међувремена," *Историјски записи*, бр. XIX, Подгорица 2000.

конструише раније успостављени модел идентитета.³³ Овај срачунати напор отвара још једну могућу интерпретацију. Колико је мени познато, Митар никада није био јавно критикован зато што није отишао у Америку. Напротив, комшије су се трудиле да о томе не говоре, већ су са уздржаним осмијехом допустали да се "повратник" повремено хвали својим "подухватом". Дакле, у аналитичком дискурсу који дозвољава фикционализацију "реалности" и изједначавање тјелесног и духовног искуства ("имагинације"), могло би се рећи да је Митар заиста био у Америци. Поред тога, Митрова прича је истовремено и прича о редефинисаном идентитету црногорских Американаца. Фигура исељеника (Митар), који у донкихотовском маниру покушава да постане дио ексклузивне заједнице "извањаца" тако што конструише искуство боравка у "њиховој Америци" само још снажније потврђује дубину и вишеслојност дислоцираности идентитета самих "извањаца".

Корабље самоће : Друѓи у сопственом завичају

Добро материјално стање и способност коришћења страног језика, као и искуство другачијег погледа на свијет били су неки од важних фактора који су црногорске Американце одвајали од њихових сународника. Положај који су заузимали у црногорском друштву може да послужи као добра илустрација процеса конструкције *друѓоџ*. Црногорски повратници из САД су чинили категорију *друѓоџ* и у Америци и у Црној Гори. Кад год су социјалне ситуације захтијевале привремену адаптацију, они су с релативном лакоћом прихватили алтернативне идентитете (Милосав/Мике, и обрнуто). У Сједињеним Америчким Државама, они су функционисали у оквирима стереотипа о економским имигрантима који су ишли у потрагу за "бољим животом". Представници бродарских компанија су их савјетовали да на свако питање америчких власти одговоре једном реченицом: "Ја сам дошао у Америку да тражим срећу и благостање." Ова реченица је постала лозинка за све црногорске досељенике који су пристајали на острво Елис. Након што би прошли капију и усељеничке контроле они су се, намах, трансформисали у George-a, Mike-a, Stephen-a Joseph-a и David-a, како би се уклопили у постојећи англосаксонски стереотип.

По повратку у Црну Гору, они су пролазили кроз још једну метаморфозу идентитета. Начин на који су живјели своје животе и начин на који су били виђени од стране својих комшија и родбине, као и ниво и карактер њихове социјалне интеракције предствљали су архетип дислокације. Промјене у понашању и њихово дуго одсуство из родних села и градова доприносило је да их њихови сународници у Црној Гори виде и осјећају као *друѓоџ*. Могуће је закључити да је ова постепена и вишеслојна

³³ Деконструкција већ успостављених личних идентитета у напору да се оствари боља/проминентнија душвена позиција није ограничена само на давну прошлост. Процеси који се одвијају у савременој Црној Гори показују да је, без обзира на све модерне манифестације, ова деконструкција у корист социјалног престижа још увијек снажно присутна.

дислокација идентитета препознатљива без обзира на географско окружење или социјалне ситуације у којима су се налазили црногорски Американци. На генералном нивоу, дислокација идентитета је била индуцирана одлуком да се путује у Америку и могуће је препознати три јасно одређене фазе овог процеса. Иницијална фаза је започињала у тренутку доношења одлуке о одласку. Припреме за пут су често подразумевале учешће свих чланова породице, а понекад и већег броја рођака, па је потенцијални путник овим широким ангажманом заузимао посебну социјалну позицију прије него што је и закорачио на палубу пароброда. Одлазак није представљао само и искључиво чин физичког одвајања од вољених особа или породице, него је означавао и почетак необичног процеса "замрзавања у времену", односно конзервирања сјећања. Ово је био двосмјерни процес који је утицао и на путника и на оне који су остајали на обали. Они који су остали у "старом крају" деценијама се се сјећали путника онако како је изгледао у тренутку када је напустио родну кућу. На другој страни, са неколико долара у џепу, исељеник је у Америку собом носио и сјећања на драге особе и на срећне тренутке из родног краја. Ови сегменти сјећања су заувјек остајали у њему, непромијењени и замрзнути у времену.³⁴ Долазак у "нову земљу" означавао је почетак друге фазе која је била карактеристична по покушају исељеника да остваре наоко контрадикторне циљеве. Трудиле су се да се прилагоде на нову средину и нова правила понашања и, истовремено, покушавали очувати сопствено наслеђе тако што су формирали мале заједнице или живјели у групама. Ове заједнице су се показале као недовољно јака брана елементима доминантне америчке културе. Није било лако помирити сан о добрим старим временима у завичају са мучном свакодневицом и тешким животом на улицама Чикага, Њујорка или у рудницима Пенсилваније. Прије или касније, исељеници су били приморани да напусте ову праксу функционисања на нивоу паралелних живота и паралелних реалности. Многи су прихватили англосаксонска имена, формирали породице и постали амерички држављани. Неки од црногорских Американца су имали другачије приоритете - вратили су се у завичај да би, по повратку, постали *дрући* у сопственим домовима. Њихов повратак означава посљедњу фазу процеса дислокације идентитета. Може се рећи да су се, на нивоу личног искуства, ови повратници осјећали као да су истовремено били и код куће и далеко од куће. Овакав осјећај је био логичан посљедица искуства друге средине, пошто сваки прелазак границе (политичке, економске, или границе културног круга) неспорно и перманентно мијења сваког појединца. Без обзира на то гдје су се налазили,

³⁴ Сличан процес се одвија и међу савременим црногорским исељеницима на сјеверноамеричком континенту. Начин на који се сјећају завичаја, пријатеља и породице је модерна манифестација процеса замрзавања у времену. Повремена окупљања, било да се она дешавају у Њујорку, Филадельфији, Торонту, или у Едмонтону, обично заврше романтизованим и сентименталним реминисценцијама о добрим старим данима у завичају. Људи о којима говоре ове исељеничке приче нијесу остарили ни за један дан, јер је исељеничко сјећање конзервирало слику завичаја у тренутку одласка.

они су константно живјели паралелне животе. Готово да би се могло помислити да су се они ујутро будили на једном континенту и у једном окружењу (Црна Гора), а навече падали у сан у нади да ће, макар за тренутак, изнова посјетити и одсањати сопствене "прошле" животе на другој страни Атланског океана.

Srđa PAVLOVIĆ

*DREAMING OF AMERICA: MONTENEGRIN EMIGRANTS AT
THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY AND THE PROBLEM OF
DISLOCATION OF IDENTITY*

Summary

The following text is an exercise in mnemohistory. It is a story of the remembered, and a story of the imagination, but it is also a story of the process of memory construction. The empirical data in the text connected with the emigration of Montenegrins to America at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century and their employment in the mines there, as well as references to an American village by the name of Ugao Pavlovica (Pavlovic Corner, Michigan), are taken from a variety of primary and secondary literature. The remainder of the text focuses on family anecdotes which illustrate the question of the causal relationship between reality and imagination, matters of social isolation and self-isolation among Montenegrin Americans and facets of the issue of variable and multilayered identity.